

Bir Nahiv ve Kıraat Âlimi: İbn Âcurrûm, Hayatı ve Eserleri*

Mesut Yurdayanık**

Öz

Bu makalede İbn Âcurrûm'un hayatı, hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği, eserleri, benimsediği nahiv ekolü ve doğrudan veya dolaylı olarak hayatına yer veren ilmi çalışmalar ele alınmıştır. Asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî olan İbn Âcurrûm (ö. 723/1323), Fas'ta 672 (1273-74) yılında dünyaya gelmiş bir nahiv ve kıraat âlimidir. Kalemeye aldığı özlü nahiv metni *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'siyle şöhret bulan fakat eserleri ağırlıklı olarak kıraate dair olan İbn Âcurrûm, fıkıh ve matematik gibi disiplinlerde de bilgi sahibidir. Kıraatle ilgili eserlerinde çokça iştikak, sarf ve nahve dair açıklamalar bulunmaktadır. Özellikle *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'sinde Kûfe dil mektebine has bazı nahiv kavramlarını kullanmasından dolayı kendisinin nahiv ekolü olarak Kûfe dil mektebine mensup olduğu iddia edilmiştir. Ancak İbn Âcurrûm'un kıraate dair kaleme aldığı *Ferâidü'l-me'ânî* adlı eserinde daha çok Basra dil ekolünün kavramlarını kullandığı, bu ekolün görüşlerini benimsediği ve her ne kadar Kûfe dil mektebinin kavramlarını kullanmış olsa da kendisinin büyük ölçüde Basra dil ekolünü benimsediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Âcurrûm, nahiv, kıraat, *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*.

* Bu makale, “VIII-XI. (XV-XVIII.) Yüzyıllarda Accurrûmiyye Literatürü” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belâgatî Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, myurdayanik@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6229-3644

A Nahw and A Qiraat Scholar: Ibn Ajurrum, His Life and Works

Abstract

In this study, Ibn Ajurrum's life, teachers, students, scientific personality, works, the grammar school he adopted and scientific studies about him are discussed. His real name is Abu Abd Allah Muhammad Ibn Muhammad Ibn Ajurrûm (d. 723/1323), who is Dawud es-Sanhadji, is an Arabic grammar and qiraat scholar who was born in Morocco in 672 (1273-74). Ibn Ajurrum, who gained fame with his concise syntax text *Al-Muqaddimah al-Ajurrumiyyah*, but whose works are mainly about qiraat, is also knowledgeable in disciplines such as fiqh and mathematics. In his works on qiraat, there are a lot of explanations about etymology, syntax, and morphology. It has been claimed that he belonged to the Kufa school of grammar as a syntax school, especially because he used some syntax concepts specific to the Kufa school of grammar in his *Al-Muqaddimah al-Ajurrumiyyah*. However, it has been revealed that Ibn Ajurrum, in his work *Farâid al-Ma'ani*, which he wrote about qiraat, mostly used the concepts of the Basra school of grammar, adopted the views of this school, and although he used the concepts of the Kufa language school, he largely adopted the Basra school of grammar.

Keywords: Ibn Ajurrum, nahw, qiraat, *Al-Muqaddimah al-Ajurrumiyyah*.

Giriş

Arap dili edebiyatı tarihinde, hicri II. yüzyıldan itibaren başlayan ilimlerin tedvini faaliyetlerinden beri çeşitli dönemlerde kaleme alınan bazı eserler adeta başucu kitabı olmuş, yazıldığı andan beri ilim çevrelerince okutulagelmıştır. Bu eserlerin etkisi, yazıldığı zaman ve mekânla sınırlı kalmayıp telif edildiği coğrafyanın dışına taşmıştır. İbn Âcurrûm'un kaleme aldığı *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* de kısa ve özlü olması, açık ve anlaşılır bir dile sahip olması gibi özelliklerinden dolayı çeşitli ilim merkezlerinde okutulan, üzerine şerh, haşiye, manzume, i'râb ve tercüme gibi farklı türlerde çalışmalar yapılan ve halen yapılmakta olan hem zaman hem de mekân açısından geniş etkiye sahip bir eser niteliğindedir. Ancak İbn Âcurrûm, nahivde olduğu kadar kıraat ilminde de yetkin olmasına rağmen *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'siyle şöhret bulmuştur. Bu şöhrete sebep olarak, bu metnin başlangıç seviyesindeki talebelere yönelik yazılması, ezberlenmesi, çeşitli ilim merkezlerinde okutulduğu için çokça tedavülde olması gösterilebilir. Bu çalışmada İbn Âcurrûm'un hayatı, öğrenim gördüğü hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği, eserleri, benimsediği nahiv ekolü ve ülkemizde İbn Âcurrûm'un hayatına değinen ilmi çalışmalar ele alınmıştır.

1. Hayatı¹

İbn Âcurrûm, bir nahiv ve kıraat âlimidir.² Nesebi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî el-Mağribî en-Nahvî el-Mâlikî'dir. 672/1273-74 yılında Fas'ta doğmuştur.³ İsmiyle değil de İbn Âcurrûm lakabıyla

1 İbn Âcurrûm'un hayatını ele alan kaynaklar kronolojik olarak şöyledir: İbn Âcurrûm, "Ferâidü'l-Me'ânî fî Şerhi Hırzi'l-Emânî ve Vechi't-Tehânî", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), thk. Abdürrahîm b. Abdisselâm Nabulsî, Câmîatü Ümmî'l-kurâ Külliyyetü'l-lügatî'l-Arabiyye, 1997, giriş, s. 14-103; Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed es- Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, cilt 9, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayât, t.y., s. 82-83; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâtü'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, cilt 1, Lübnan-Saydâ, el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y., s. 238-239; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî İbnü'l-Kâdî, *Zeylü Vefeyâtü'l-A'yân el-Müsemma Dürretü'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, 1. bs. cilt 2, Tunus, Kahire, el-Mektebetü'l-'Atîka, Dâru't-Türâs, 1971, s. 109; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri Men Halle Mine'l-A'lâm Medînete Fâs*, cilt 1, Rabat, Dâru'l-Mansûr, 1973, s. 221-222; Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Muhammed el-Arnâût, 1. bs. cilt 8, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1986, s. 112; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs ve Muhâdesetü'l-Ekyâs bi-men Ukbire Mine'l-'Ulemâ ve's-Sulehâ bi-Fâs*, thk. Abdullah el-Kâmil el-Kettânî ve dğr., cilt 2, Fas, Dâru's-Sekâfe, 2004, s. 126-128; Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Sâlim Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâtü'l-Mâlikîyye*, tkl. Abdülmecîd Hayâlî, cilt 1, Lübnan, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2003, s. 312; Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. bs. cilt 7, Beyrut, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002, s. 33; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1. bs. cilt 6, Beyrut, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1983 s. 393-399; Abdullah Kennûn, *Zikrayâtü Meşâhiri Ricâli'l-Mağrib fi'l-'İlm ve'l-Edeb ve's-Siyâse*, thk. Muhammed b. 'Azzûz, 1. bs. cilt 1, Fas-Dârülbeyzâ, Merkezü't-Türâsî's-Sekâfiyyi'l-Mağribî - Lübnan-Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2010, s. 422-438; Abdullâh Kennûn, *en-Nübûğu'l-Mağribî fi'l-Edebi'l-'Arabî*, 3. bs. cilt 1, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1975, s. 220; Abdülhâdi Hamîtû, *Kirâetü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Megâribe min Rivâyeti Ebî Saïd Verş*, I-V, cilt 2, Rabat, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 2003, s. 355-363; Ayrıca bk. Sedef Güler, *İbn Acurrum ve el-Âcurrümüyye Literatürü (7232020/1441-1323) (Şerh-haşiye-talîk-nazm-muhtasar ve diğerleri) tespit-tanzim-tasnif*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2021, s. 31-40; Ekrem Demir, "İbn-i Acurrum ve Mukaddimesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, 1997; Vecdî Şefik Tâhâ, "İbn Âcurrûm es-Sanhâcî ve Mevki-fuhû mine'l-İtticâhâtî'n-Nahviyye", *Câmîatü'l-Ezher Mecelletü Külliyyeti'l-Lügatî'l-Arabiyye bi-İtâyet el-Bârûd*, cilt 30, sayı 1, 2017, s. 522-565; Hulusi Kılıç, "İbn Âcurrûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 19, 1999, s. 295-296.

2 Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, cilt 1, s. 239.

3 Süyûtî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 238.

şöhret bulmuştur. O, aslen Fas'ta, Safrû⁴ şehri yakınlarındaki ve yaygın kanaate göre Berberî kökenli Sanhâce⁵ kabilesine mensuptur. “Âcurrûm”, Berberîcede “sûfi” anlamındadır.⁶ Bir şeref pâyesi olarak da kullanılan Âcurrûm lakabını alan ilk kişinin dedesi Dâvûd olduğu aktarılmaktadır.⁷

Başta Arap dili ve kıraat olmak üzere çeşitli ilim dallarında da yetkin bir sima olan İbn Âcurrûm'un, yaşadığı dönemde Fas'taki tedris faaliyetleri, yetiştirdiği talebeler ve kaleme aldığı eserlerle meşhur bir alim olduğu bilinmesine rağmen hayatı hakkında kaynaklardaki bilgilerin azlığı, Fas'ın önde gelen simalarının tanıtıldığı *Zikrayâtü meşâhîri ricâli'l-Mağrib* adlı eserin sahibi Abdullah Kennûn gibi bazı araştırmacılar tarafından eleştiri konusu olmuştur.⁸ Bu yönde bir eleştirinin haksız olmadığını belirtmeliyiz. Zira Fas'taki ilmî faaliyetleriyle telif ettiği eserler bir yana, tek başına *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* metni dahi onun şöhretinin bir göstergesi olarak yeterlidir. Ancak kendi döneminde yazılan biyografik kaynaklar ile sonraki dönemlerde yazılanlar, İbn Âcurrûm'un hayatı, hocaları ve eserleri hakkında çok kısa bilgiler vermekle yetinmiştir.

2. Hocaları

İbn Âcurrûm'un hayatına yer veren kaynakların muhteva itibariyle geniş ve yeterli bilgiler verdiğini söylemek zordur. İlim tahsili ve ders aldığı hocalarına ilişkin doyurucu bilgi verilmemekle birlikte onun dil, kıraat, fıkıh ve matematik gibi çeşitli ilim dallarında öğrenim gördüğü kaynaklarda yer verilen unsurlardan- dır. İbn Âcurrûm'un öğrenim hayatına dair bir anekdot aktaran Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, onun hac maksadıyla çıktığı yolculuğunda Kahire'ye uğradı-

4 Safrû şehri hakkında geniş bilgi için bk. Sa'd Zağlûl, *Kitâbü'l-İstîsâr fi 'Acâibi'l-Emsâr: Vasfu Mekke ve'l-Medine ve Mısır ve Bilâdi'l-Mağrib*, Fas-Dârülbeyzâ, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985, s. 193.

5 Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, 1. bs. cilt 8, Haydarâbâd, Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1962, s. 336-337. Bir görüşe göre Sanhâce kabilesi Kuzey Afrika'da yaşam sürmüş Berberîlere dayanır. Başka bir görüşe göre ise bu kabile, kökü Arap olan ve Yemen'de bulunan Himyerîlere dayanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Berberîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5, 1992, s. 478-483; Hüseyin Algül, “Himyerîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18, 1998, s. 62-63; Mehmet Özdemir, “Sanhâce (Benî Sanhâce)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36, 2009, s. 105-106.

6 Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, cilt 1, s. 238.

7 Kennûn, *Zikrayât*, cilt 1, s. 422.

8 Kennûn, *a.g.e.*, cilt 1, s. 423.

ğına ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344)⁹ ders halkasına katılıp ondan icazet aldığına değinmiştir.¹⁰ Yaptığımız araştırmalar neticesinde İbn Âcurrûm'un öğrenim gördüğü hocalarının Ebû Hayyân el-Endelüsî ile sınırlı olmadığını belirtmeliyiz.¹¹

İbn Âcurrûm'un hocaları vefat tarihleri itibariyle şöyledir:

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Ensârî İbnü'l-Kassâb (ö. 690/1291 civarı)¹²
2. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Abdirrahîm el-Kaysî ed-Darîr (ö. 701/1302)¹³
3. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)
4. Ebû Mervân Abdülmelik b. Mûsâ (ö. [?])¹⁴

3. Talebeleri

Kaynaklarda, İbn Âcurrûm'un gördüğü tahsile dair bilgiler çok sınırlıdır. Dil ve kıraat ilimlerinde kendisini geliştirdiği ve daha sonra Fas'ta kurduğu ders halkasıyla çok sayıda öğrenci yetiştirdiği bilinmektedir. Oğulları Ebû Muhammed Abdullâh ve Ebu'l-Mekârim¹⁵ Mindîl¹⁶ Muhammed¹⁷ b. Muhammed b. Muham-

9 Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tezkiretü'n-Nühât*, thk. Affif Abdurrahmân, 1.bs. neşredenin girişi, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 9-22.

10 Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, cilt 2, s. 126.

11 İbn Âcurrûm'un hocalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'âni*, giriş, s. 21-25; Hamitû, *Kırâetü'l-İmâm Nâfi'*, cilt 2, s. 358-360.

12 Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I-II, thk. Gotthelf Bergstraesser, 1. bs. cilt 2, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, s. 204.

13 İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 171.

14 Kaynaklarda, hayatına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız bu zat hakkında, İbn Âcurrûm'un, *Ferâidü'l-Me'âni*'sinde kendisinden “şeyhunâ” diyerek bahsetmesi ve bir meselede ondan nakil yapması, Ebû Mervân'ın, İbn Âcurrûm'un hocalarından olduğuna bir işaret olarak değerlendirilebilir. Mesela bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'âni*, cilt 3, s. 687.

15 Meşhur olan künyesi Ebu'l-Mekârim olmakla birlikte Ebû Abdillâh künyesiyle de anılmaktadır. Mesela bk. Ebû'l-Velid İsmâ'îl b. Yûsuf İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi'l-Karnî's-Sâmin*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, 1. bs. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1976, s. 416.

16 Birçok kaynakta bu lakap ile anılmaktadır. Mesela bk. İbnü'l-Ahmer, *a.g.e.*, s. 416; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, cilt 3, s. 17; Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. el-Fakîh el-Hâcc Ahmed b. Ömer b. Muhammed et-Tekrûfî et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatirîzi'd-Dibâc*, 2. bs. Libya-Trablus, Dâru'l-Kâtib, 2000, s. 613.

17 İbn Âcurrûm'un asıl adı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî'dir. İbn Âcurrûm'un oğlu, kaynakların çoğunda, Muhammed b. Muhammed İbn

med b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 772/1370)¹⁸ bunların başında gelen isimlerdir.¹⁹ İbn Âcurrûm'un diğer talebeleri²⁰ de vefat tarihleri itibariyle şöyledir:

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmüheymin el-Hadramî (ö. 712/1312)²¹
2. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şerîşî el-Harrâz (ö. 718-1318-19)²²
3. Ahmed b. Muhammed b. Hizbillâh el-Hazrecî (ö. 741/1340)²³
4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer b. Yahyâ el-Gassânî (ö. 748/1347)²⁴
5. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Şu'ayb el-Ceznâî²⁵ (ö. 749/1349)²⁶
6. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ali b. Müslim el-Kasrî es-Sebtî (ö. 773)²⁷

Âcurrûm şeklinde anılmıştır. İbn Âcurrûm terkinin bir şöret ismi olduğu ve adının Muhammed olduğu göz önünde bulundurulduğunda *Neylü'l-İbtihâc* müellifi Tinbüktî'nin ismini Ahmed olarak aktarması (Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 613.) ve bu rivayette tek kalması, İbn Âcurrûm'un oğlunun adının Muhammed olduğunu ortaya koymaktadır. Netice itibariyle, İbn Âcurrûm'un Mindîl lakaplı oğlunun ismi Muhammed'dir. Tinbüktî'yi destekleyen başka bir rivayet olmadığı gibi Mindîl'i hocası olarak zikreden İbnü'l-Ahmer de onun ismini Muhammed olarak kaydeder. Zira eserinde yer alan nesebi şöyledir; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî. Bk. İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, s. 416.

18 Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ahmed el-Fâsî es-Serrâc, *Fehresetü'l-İmam el-Hâfiz Ebi Zekeriyâ Yahya b. Ahmed es-Serrâc el-Fâsî*, thk. Naime Benîs, Beyrut, Daru'l-Hadîsi'l-Kettâniyye, 2013, s. 609-612; İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, s. 416-427; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed et-Tilimsânî el-Mâlikî el-Venşerîsî, *Kitâbü vefeyâtî'l-Venşerîsî*, thk. Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî, 1. bs. Kahire, Şeriketü Nevâbiği'l-Fikr, 2009, s. 56-57.

19 Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, cilt 2, s. 127.

20 İbn Âcurrûm'un talebeleri hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 32-43. Ayrıca bk. Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 446-447; Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, cilt 2, s. 126-127; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*, cilt 1, s. 339.

21 Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh el-Cüzâmî en-Nübâhî, *Târîhu Kudâtî'l-Endelüs*, thk. Meryem Kâsım Tavîl, 1. bs. Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, s. 168-69.

22 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, cilt 2, s. 237; Ziriklî, *el-A'lâm*, cilt 11, s. 176.

23 Venşerîsî, *Vefeyât*, s. 34; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, cilt 2, s. 119.

24 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, 1. bs. cilt 3, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/1973, s. 67-68; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, cilt 1, s. 186.

25 Ceznâye, Berberîlere ait bir kabilenin adıdır. Bk. İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, cilt 1, s. 119.

26 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, cilt 1, s. 134-138; İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, s. 254-255; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, cilt 1, s. 119-21.

27 Serrâc, *Fehrese*, s. 517-534; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihaye*, cilt 1, s. 405.

7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilmelik el-Fiştâlî²⁸ (ö. 777/1376)²⁹
8. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer el-Vângilî ed-Darîr (ö. 779/1377-78)³⁰
9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Lahmî (ö. 794/1391)³¹

İbn Âcurrûm'un talebelerinden bahsederken bir hususa değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından neşredilen İbnü'l-Ahmer'in *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi'l-karni's-sâmin* adlı eserinin giriş bölümünde muhakkik, İbnü'l-Ahmer'in hocalarını zikrederken Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (İbn Âcurrûm) ismini de zikretmiştir. Her ne kadar bu ifade ilk bakışta *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* müellifi İbn Âcurrûm'un, İbnü'l-Ahmer'in hocası olduğunu akla getiriyorsa da bu durum iki sebeple pek mümkün görünmemektedir. Birincisi, İbnü'l-Ahmer'in 725-727 (1325-1327)³² yılları arasında doğduğu tahmin edilmekte ve İbn Âcurrûm'un da vefat tarihinin 723/1323 olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla görüşme ihtimalleri bulunmamaktadır. İkincisi ise İbnü'l-Ahmer'in, *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* müellifi İbn Âcurrûm'un oğlu Ebu'l-Mekârim Mindîl Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî'den (ö. 772/1370) hocası olarak bahsetmesidir.³³

28 Fiştâlî nisbesi Fas'ta Berberîlerin Benû Fiştâle olarak bilinen bir kabilesine mensubiyetinden gelmektedir. Bk. Ebul-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Hâlid b. Hammad es-Selâvî, *el-İstiksâ li-Ahbâri'd-Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, thk. Cafer en-Nâsirî, Muhammed en-Nâsirî, cilt 2, Dâr-ülbeyzâ, Dâru'l-Kitâb, t.y., s. 3.

29 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, cilt 2, s. 114-116; Serrâc, *Fehrese*, s. 431-446; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. el-Hatîb el-Kosantînî İbn Kunfüz, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhiz, 4. bs. Beyrut, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1983, s. 373.

30 Serrâc, *Fehrese*, s. 330-340; İbn Kunfüz, *el-Vefeyât*, s. 372.

31 Serrâc, *Fehrese*, s. 341-360. Bu zat, *Ferâidü'l-Me'ânî*'de, İbn Âcurrûm'un talebeleri arasında Ebû Abdillâh b. Ömer el-Lahmî (اللاحمي) şeklinde farklı bir isimle zikredilmiş ve hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 42. Oysa Serrâc, bu zat hakkında yeterli bilgiler verir ve onun İbn Âcurrûm'dan öğrenim gördüğünü kaydeder. Netice itibarıyla İbn Âcurrûm'un, Lahmî nisbesiyle bilinen başka bir talebesinin olmaması, *Ferâidü'l-Me'ânî*'de anılan bu zatın isminin Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abd-irrahmân el-Lahmî olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

32 Miguel Angel Manzano Rodriguez, "İbnü'l-Ahmer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20, 1999, s. 479-480.

33 İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, s. 416.

Dolayısıyla bazı kaynaklarda oğlu için de İbn Âcurrûm ifadesi kullanıldığından, muhakkik oğul yerine babasının adını yazarak İbnü'l-Ahmer'in hocaları arasında meşhur İbn Âcurrûm'un ismini zikretmiştir. Netice itibarıyla İbnü'l-Ahmer, *Âcurrûmiyye* müellifi İbn Âcurrûm'un talebeleri arasında bulunmamaktadır. Muhakkik, muhtemelen Mindîl İbn Âcurrûm'u kastetmiştir ancak mezkûr ifadenin yanlış anlaşılma ihtimali bulunmaktadır. Yaptığımız açıklamayla bu ihtimali bertaraf etme amacı taşıdığımızı ifade etmeliyiz.

4. İlmî Şahsiyeti³⁴

İbn Âcurrûm'un kıraat ve nahivde derin bilgi sahibi bir âlim olduğu telif ettiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Ancak kaleme aldığı muhtasar nahiv metni *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'si kavuştuğu şöhret sebebiyle onun kıraat âlimi kimliğinin önüne geçmiştir. İbn Âcurrûm ile aynı dönemde yaşayıp kendisiyle görüşen âlimler onun takvasına, dindar biri olduğuna, güzel ahlakına, ilim aşkına ve özellikle nahiv ve kıraat alanındaki yetkinliğine şahitlik etmişler; kendisinden sonra gelip onun eserlerinden istifade eden âlimler de bu durumu eserlerinde dile getirmişlerdir. Nitekim İbn Âcurrûm'un, kaleme aldığı muhtasar nahiv metniyle anılması ve Fas'ın dışına taşıp çok geniş bir coğrafyada okunup okutulması, üzerine şerh, hâşiye, nazma çekme vb. türden birçok çalışmanın yapılması onun ihlasını gösteren hususlardan biri olmalıdır.

Tâcüddîn Ahmed b. Mektûm el-Kaysî (ö. 749/1348)³⁵, İbn Âcurrûm'un nahiv ve kıraat âlimi olduğunu; ferâiz, matematik ve edebiyat bilgisinin bulunduğunu; başta kıraat olmak üzere başka ilim dallarıyla ilgili manzumeleri olduğunu ancak onun en çok nahiv ve kıraat alanında öne çıktığını ifade eder.³⁶ “Bir nahiv âlimi vefat etti, bir nahiv âlimi dünyaya geldi” sözü, İbn Âcurrûm'un, 672 (1274)³⁷ yılında vefat eden meşhur *Elfiyye* müellifi İbn Mâlik'in hayata gözlerini yumduğu yıl dünyaya gelmesi sebebiyle söylenmiş bir söz olarak kayıtlara geçmiştir.³⁸ Yine kendisi hakkında, nahivdeki yetkinliği sebebiyle yaşadığı dönemde Fas'ta

34 İbn Âcurrûm'un ilmî şahsiyeti ve âlimlerin kendisi hakkındaki övgü dolu sözleri için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 19-20.

35 Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvud, Türkî Mustafa, cilt 7, Beyrut, Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000, s.48-49; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, cilt 1, s. 67-68.

36 Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, cilt 1, s. 238.

37 Cemâlüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh et-Tâî İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. Abdülmün'im Ahmed Herîdî, 1. bs. neşredenin girişi, Mekke, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1982, s. 11-35.

38 Kennûn, *Zikrayât*, cilt 1, s. 423.

nahvi ondan daha iyi bilen olmadığı ifade edilir.³⁹ *el-Mukaddimetü 'l-Âcurrûmiyye* şârihlerinden Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ali b. Sâlih el-Mekkûdî (ö. 807/1405)⁴⁰ ve Râî el-Endelüsî (ö. 853/1449)⁴¹, İbn Âcurrûm'un "nahivde imam" olduğunu ifade etmişlerdir.⁴²

5. Eserleri

İbn Âcurrûm'un kaleme aldığı eserleri arasında kısa, öz ve gayet faydalı bir nahiv metni olan *el-Mukaddimetü 'l-Âcurrûmiyye*'sinin önemli bir yeri vardır. Zira onun da telif amacına uygun olarak Arapça öğrenmeye başlayan kimse-lerin okuduğu bu eser, aynı zamanda ezberlenmiş, uzun yıllar boyunca med-reselerde okutulmuştur. Günümüzde ise çeşitli ilmî kurumlarda okutulmaya devam etmektedir. Temel ve başlangıç düzeyinde bir kaynak olması hasebiyle okunup okutulmasının yanında üzerine şerh, haşiye, manzume, i'râb, ihtisar ve tercüme türünden onlarca çalışma yapılmış ve günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.

İbn Âcurrûm, yaşadığı dönemde ve daha çok günümüzde bir nahiv alimi olarak bilinmesinin yanı sıra kıraat ilminde zamanının önde gelen simalarından- dır. Hatta kıraatle ilgili eserleri nahivle ilgili eserlerinden fazladır. Buna rağmen, ismiyle anılmasından ve uzun yıllar boyunca üzerine çeşitli türlerde çalışma yapılmasından dolayı *el-Mukaddimetü 'l-Âcurrûmiyye* diğer eserlerinin önüne geçmiş durumdadır.

Çalışmamızın devamında İbn Âcurrûm'un kaleme aldığı eserler hakkında bilgi verilecektir.

39 İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, s. 417.

40 İbnü'l-Ahmer, *a.g.e.*, s. 372-396; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü 'l-Hicâl*, cilt 3, s. 84. Mekkûdî, İbn Âcurrûm'un talebelerinden olan Ebû Muhammed Abdullâh el-Vânğîli ed-Darîr'in (ö. 779/1377-78) öğrencilerindedir. Bk. Tinbüktî, *Neylü 'l-İbtihâc*, s. 223. Mekkûdî'nin şerhi için bk. Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ali b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu Metni 'l-Âcurrûmiyye*, 1. bs., thk. Ahmed b. İbrâhîm b. 'Abdilmevlâ el-Muğaynî, Kahire, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2005.

41 Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed er-Râ'î el-Endelüsî, *İntisâru 'l-Fakîri's-Sâlik li-Tercîhi Mezhebi 'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân, 1. bs. neşredeninin girişi, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981, s. 19-107. Râî'nin şerhleri için bk. Râî el-Endelüsî, "Unvânü'l-İfâde li-İhvâni'l-İstifâde", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), thk. Süleymân Tâcüddîn b. Ahmed, Câmiatü Ümmi'l-kurâ Külliyyetü'l-lüğati'l-Arabiyye, 1985; Râî el-Endelüsî, *el-Müs-takillü bi'l-Mefhûmiyye fî Halli Elfâzi 'l-Âcurrûmiyye*, thk. Ahmed Muhammed Câdullah, 1. bs., Dımaşk, Dâru'n-Nevâdir, 2012.

42 Kettânî, *Selvetü 'l-Enfâs*, cilt 2, s. 126.

5.1. *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*⁴³

İbn Âcurrûm'a nispetle *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* olarak şöhret bulan nahve dair bu eser, bibliyografik kaynaklarda *el-Ücrûmiyye*, *el-Âcurrûmiyye*, *el-Cürûmiyye*, *el-Ecrûmiyye fî mebâdi'i (kavâ'idi) 'ilmi'l-'Arabîyye* gibi çeşitli adlarla geçmektedir. Hac vazifesini eda etmek üzere Mekke'ye giden İbn Âcurrûm'un, eserini Kâbe'de telif ettiği rivayet dilmıştır.⁴⁴ Bu mukaddime, Arap dili gramerinin temel kavramlarını, başlangıç düzeyindeki nahiv ve i'râb uygulamalarını öğrenmek isteyen kimseler için kaleme alınmıştır. *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* açık ve anlaşılır dili, sade anlatımı ve konuları basit bir şekilde izah etmesi gibi özelliklerinden dolayı nahiv öğrenmeye adım atan öğrenciler tarafından çokça okunan, istifade edilen hatta ezberlenen bir eser olagelmıştır. Bazı kaynaklar, İbn Âcurrûm'un, bu mukaddimeyi, oğlu Ebû Muhammed Abdullâh için kaleme aldığını aktarır.⁴⁵

el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye, şekil bakımından kısa ve öz ancak muhteva açısından zengin bir metindir. *Kelâmın* tanımını yaparak başlar ve ardından isim, fiil ve harfin tarifi ile bu üç unsurun özelliklerini ele alır. Daha sonra merfû, mansûb, mahfûd (mecnû) ve meczûm gibi çeşitli hallerde bulunan isim ve fiillerin hangi i'râb alametlerini alacağı açıklanmıştır. Akabinde, mu'reb olan kelimelerin hareke ve harflerle i'râb edilmek üzere iki kısma ayrıldığı ifade edildikten sonra hareke ve harf ile i'râb edilen kelimeler örneklerle izah edilmiştir.

Arap dilinde isim, fiil ve harf gibi üç farklı şekilde karşımıza çıkabilecek kelimelere dair bu temel bilgiler verildikten sonra çeşitli başlıklar halinde şu konular işlenmiştir;

1. Mâzî, muzâri ve emir fiillerden bahseden İbn Âcurrûm, mâzî fiilin sonunun daima fetha üzere mebnî; muzâri fiilin, kendisini nasbeden veya cezmeden bir harf almadıkça merfû yani mureb; emir fiilin de daima meczûm olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶
2. Merfû isimler önce topluca zikredilmiş, sonra her biri ayrı başlık altında ele alınarak açıklanmıştır. Özellikle merfû isimlerle ilgili verilen misaller isim, fiil ve zamirlere dair bolca çekimler içermektedir.

43 İbn Âcurrûm, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, Riyad, Dâru's-Sumey'î, 1998.

44 Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, cilt 2, s. 126.

45 Kettânî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 127.

46 Burada dikkat çeken husus, İbn Âcurrûm'un, Kûfe ekolünün görüşü olan emir fiilin meczûm olduğu (bk. Kemâlüddin el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyin ve'l-Küfyyîn*, I-II, 1. bs., cilt 2, Beyrut, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003, s. 427) görüşünü benimsemiş olmasıdır. İbn Âcurrûm'un benimsediği nahiv ekolü ileride ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

3. Mansûb isimler (mef'ûlün bih, masdar, zarf-ı zaman ve zarf-ı mekân, hâl, temyîz, müstesnâ, cinsini nefyeden lâ'nın ismi, münâdâ, mef'ûlün min eclihi, mef'ûlün maah, kâne ve benzerlerinin haberi, inne ve benzerlerinin ismi, mansıp isme tabi olanlar; sıfat, atıf, te'kîd bedel) yine merfû isimlerde olduğu gibi önce topluca zikredilmiş, daha sonra her biri ayrı başlık altında bol çekimli örneklerle izah edilmiştir.
4. Mahfûd (mecrûr) isimler harfle, izafetle ve tabi olmak suretiyle mahfûd olanlar şeklinde üç kısma ayrılmıştır.⁴⁷

Kelamın tanımıyla başlayıp mahfûd isimlerin açıklanmasıyla sona eren metinde konular çok kısa bir şekilde işlenmiş ve mesela i'râb alametlerinin anlatıldığı kısımda kelimenin ref halinde alacağı alametlerin zikredilmesinde olduğu gibi bir konu veya ögenin taksimatı maddeler halinde örnek verilmeden zikredilmiştir. Buna karşın merfû ve mansûb isimlerin izah edildiği kısımda bolca misaller verilerek konular daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Hicri VIII. yüzyılda kaleme alınan *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*, asırlar boyunca Arap dili nahvini başlangıç düzeyindeki talebelere öğretmek amacıyla medreselerle çeşitli eğitim kurumlarında okutulagelmiş ve günümüze kadar olan süreçte metin üzerine şerh, haşiye, manzume, i'râb ihtisar ve tercüme gibi farklı türlerde çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki, bu metin üzerine kaleme alınan çalışmalar, başta metnin telif edildiği Fas olmak üzere komşusu Endülüs ile Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleri ve Mısır, Suriye, Filistin, Mekke ve Medine gibi çeşitli ilim merkezlerine yayılarak geniş bir coğrafyada sürdürülmüştür. İslâm dünyasında gördüğü ilginin yanında Avrupa'da da kendisine rağbet gösterilen eser; Latince, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca gibi bazı Batı dillerine tercüme edilerek birçok kez basılmıştır.⁴⁸

47 Basra ekolünün kullandığı car/mecrûr terimine karşılık gelen hafd/mahfûd terimi de Kûfe ekolünün terminolojisinde yer alan bir terimdir. Bk. Ukberî, *el-Lübâb fî İleli'l-Binâi ve'l-I'râb*, 1. bs., cilt 1, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1995, s. 352.

48 Gerek İslam coğrafyasında gerek Avrupa'da *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* etrafında oluşan bu geniş literatür hakkında detaylı bilgi için bk. İbrâhîm el-Lekânî, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, neşredenin girişi, cilt 1, s. 19-121; Sedef Güler, *İbn Acurrum ve el-Acurrumiyeye literatürü (7232020/1441-1323)* (*Şerh-haşiye-ta'lik-nazm-muhtasar ve diğerleri*) *tespit-tanzim-tasnif*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2021. Yine *Âcurrûmiyye* metni üzerine gerek tez gerek makale olarak yapılan bazı çalışmalar için bk. Abdülaziz b. Heniyye, "el-Medresetü'l-Mağribiyye fî'n-Nahvi'l-'Arabî-Metnü'l-Âcurrûmiyye Ayyineten" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü Kasdi Merbah Ouargla, 2009; Mücahit Küçüksarı, "Dil Öğretimindeki Metodoloji ve Yaklaşım Farklılıkları Bakımından İbn Âcurrüm'un el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye'si ve Birgivi'nin el-'Avâmil'i Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

5.1.1. Şerh ve Haşiyeler

Her ne kadar konumuz *Âcurrûmiyye* literatürü olmasa da bu önemli metin üzerine yapılan çok sayıda çalışma arasından bazı önemli şerh ve haşiyeleri zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1. *Âcurrûmiyye*'nin bilinen ilk şerhi olma özelliğine sahip İbnü's-Sabbâğ'ın (ö. 749/1349) *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*'si⁴⁹
2. Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî'nin (ö. 771/1370) *ed-Dürretü'n-nahviyye fî şerhi'l-Âcurrûmiyye*'si⁵⁰
3. Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî'nin (ö. 807/1405) *Şerhu Metni'l-Âcurrûmiyye*'si⁵¹

cilt 59, sayı 1, 2018, s. 221-250. Bu çalışmalar arasında özellikle Küçüksarı'nın makalesinde *Âcurrûmiyye* metni ile İmam Birgivi'nin *Avamil*'i arasında yapılan karşılaştırmada iki eserde ele alınan konular ve bunların tertibi, kurallardan sonra getirilen misaller ki İmam Birgivi bu hususta bilinçli olarak akaid ve ahlak içerikli misalleri tercih ederken İbn Âcurrûm ise yaygın olarak kullanılan basit cümleleri tercih etmiştir, *Âcurrûmiyye* ile *Avamil* arasındaki farklar etraflıca ele alınmıştır.

- 49 Henüz neşredilmeyen bu eserin yazma nüshası için bk. Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. Garîb Muhammed Garîb, Hasen Mahmûd İsmâ'îl, Abdülhâlim Mahmûd Ahmed, cilt 7, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993, s. 419.
- 50 Bu şerh, Cezayir Oran 2 Mohamed Ben Ahmed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Abdülkâdir Yâşi tarafından yüksek lisans tezi (2010) olarak tahkik edilmiştir. Tezi incelemek için bk. <https://dspace.univ-ouargla.dz/jspui/handle/123456789/9308> (Erişim: 08.09.2021). Aynı eser, Cezayir Ouargla Kâsdî Merbâh Üniversitesi Edebiyat ve Diller Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde İbn Şerîk Abdülkâdir tarafından da yüksek lisans tezi (2011) olarak tahkik edilmiştir. Tezi incelemek için bk. <https://dspace.univ-ouargla.dz/jspui/handle/123456789/9308> (Erişim: 08.09.2021). Tilimsânî'nin bu şerhi üzerine yapılan çalışmalar arasında iki şevâhid şerhi bulunmaktadır. Bunlar Ahmed b. Muhammed ed-Dakkûn'un (ö. 921/1515), Cezayir Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Kânî Mevlûd tarafından yüksek lisans tezi (2013) olarak tahkik edilen *Bidâyetü'l-Ta'rîf bi-Şerh-i Şevâhidi Sîdî (Seyyidi) eş-Şerîf li'd-Dakkûn*'u ile Abdülkerîm el-Fekkûn'un (ö. 1073/1663) *Fethu'l-Mevlâ fî Şerhi Şevâhidi's-Şerîf İbn Ya'lâ*'sıdır (Abdülkerîm el-Fekkûn, *Fethu'l-Mevlâ fî Şerhi Şevâhidi's-Şerîf İbn Ya'lâ*, 1. bs. (thk. Ebu'l-Envâr b. el-Muhtâr Dıhye, Cezayir, Dârü'l-Halîl el-Kâsîmî, 2007). Eserde geçen ve Tilimsânî'nin nesebinde yer alan İbn Ya'lâ ismiyle ilgili muhtemel bir karışıklığı önleyen açıklama için yüksek lisans çalışmamıza bakılabilir. Mesut Yurdayanık, "VIII-XI. (XV-XVIII.) Yüzyıllarda Acurrûmiyye Literatürü", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri, İstanbul, 2019, s. 15.
- 51 Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ali b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu Metni'l-Âcurrûmiyye*, 1. bs. thk. Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilmevlâ el-Muğaynî, Kahire, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2005.

4. Üzerine birçok haşiye yapılan Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'nin (ö. 905/1499) *Şerhu'l-Âcurrûmiyye'si*⁵²

- Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'nin talebelerinden İbnü'ş-Şelebî'nin (ö. 947/1540) *ed-Dürerü'l-ferâid 'alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye li'ş-Şeyh Hâlid (el-Ezherî)* isimli haşiyesi⁵³
- *Şenevânî'nin* (ö. 1019/1611) *el-Mevâhibu'r-rahmâniyye (hâşiye 'alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye li'ş-Şeyh Hâlid)*⁵⁴ adlı haşiyesi ile *ed-Dürretü'ş-Şenevâniyye 'alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye'si*⁵⁵
- Ali b. Abdülkâdir en-Nebtî'nin (ö. 1061/1650-51) *Fethu rabbi'l-be-riyye fi halli Şerhi'l-Âcurrûmiyye'si*⁵⁶

52 Bu şerhin önemli özelliklerinden biri de üzerine başta hâşiye olmak üzere fazlaca çalışma yapılmış olması ve çokça tedavülde olmasıdır. Şerhin birçok baskısı olmakla birlikte başlıca şu neşirler zikredilebilir: Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, 1. bs., thk. Dr. Zekeriyâ Tûnânî, Lübnan-Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2015, Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, 1. bs., thk. Dr. Hâ-yif en-Nebhân, Kuveyt, Dâru'z-Zâhiriyye li'n-Neşri ve't-Tev-zî', 2017. Ayrıca bk. Lütfî Özbek, "Hâlid el-Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye Adlı Eserinin Edisyon Kitiği", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, 2017. Özbek'in, çalışmasında, önceki neşirlerin eksiklerini belirterek değerlendirmeye tabi tuttuğunu, bu yönüyle müracaat edilmesi gereken bir tahkik olduğunu ifade etmelidir.

53 Henüz neşredilmeyen eserin bir yazma nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi nr. 1825'te kayıtlıdır. Bkz. Haz. Esmâ el-Humusî, *Fihrisü Mahtûtâti Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye ('Ulümü'l-lüğati'l-'Arabiyye): el-Mahtûtâtü'n-nahviyye*, Dimaşk, Matbüatü Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1973, s. 191. Bir diğer nüshası ise el-Mektebetü'l-Ezheriyye nr. 497'de kayıtlıdır. Bkz. *Fihrisü'l-Mektebeti'l-Ezheriyye*, cilt 4, s. 196. Hâlid el-Ezherî'nin *Âcurrûmiyye* şerhi üzerine bilinen ilk hâşiye, talebesi İbnü'ş-Şelebî'nin kaleme aldığı hâşiyedir.

54 Eserin farklı bölümleri Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde Meymûne bint Ahmed Sa'îd el-Fûtâvî tarafından doktora tezi (1996) olarak (mansûbâtü'l-esmâ' bâbından kitabın sonuna kadar), Ahmed b. Muhammed el-'Udayb tarafından doktora tezi (2007) olarak (eserin başından mübtedâ ve haber bâbının sonuna kadar), Ömer Yûsuf Ahmed tarafından yüksek lisans tezi (2012) olarak (mübtedâ ve haberin başına gelen âmillerden bedel bâbına kadar) *el-Mevâhibu'r-rahmâniyye li-tullâbi'l-Âcurrûmiyye* başlığıyla tahkik edilmiştir.

55 Şenevânî, eserin yazma nüshasında ifade ettiği gibi aslında eserini *el-Fevâidü'ş-Şenevâniyye* ismiyle kaleme aldığını fakat bunun talebelere uzun geleceği düşüncesiyle yarı yarıya kısalttığını belirtmiştir. Eserin yazma nüshaları için bkz. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, nr. 6170; Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 987. Bu hâşiye, Ezher Üniversitesi'nde Ziyâüddîn Fehmî Muhammed Seyyid Ahmed tarafından doktora tezi (2006) olarak tahkik edilmiştir.

56 Bu hâşiye, Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi'nde Muhammed İbrâhîm Ali Hâcî tarafından doktora tezi (2000) olarak tahkik edilmiştir.

- Yûsuf b. Muhammed el-Fîşî'nin (ö. 1061/1650-51) *Hâşiyetü'l-Fîşî 'alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye li'ş-Şeyh Hâlid'*⁵⁷
 - Kalyûbî'nin (ö. 1069/1659) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye li'ş-Şeyh Hâlid el-Ezherî*'si⁵⁸
1. Hasan b. Ali el-Kefrâvî'nin (ö. 1202/1788)⁵⁹ *Şerhu'l-Kefrâvî 'ale'l-Âcurrûmiyye*'si⁶⁰
 2. Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın (ö. 1304/1886) *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*'si
 3. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in (ö. 1973) *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*'si
 4. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî'nin (ö. 2006) *Tehzibü'l-Âcurrûmiyye fî ilmi kavâ'idi'l-'Arabiyye*'si

5.2. *Ferâ'idü'l-me'ânî fî şerhi Hurzi'l-emânî ve vechi't-tehânî*⁶¹

Bu eser, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) daha çok eş-Şâtıbiyye olarak şöhret bulan Kur'an kıraatine dair manzumesi üzerine yazılan bir şerhtir.

İbn Âcurrûm, eserinin baş kısmında Şâtıbî'nin bu manzumesinden övgüyle bahseder ve bu şerhi telif etme amacını şöyle açıklar: “Ezberlediğimden beri be-

57 Eser, Cezayir Üniversitesi Edebiyat ve Diller Fakültesi'nde “*Hâşiyetü'l-Fîşî 'alâ Şerhi'l-Ezherî li'l-Âcurrûmiyye*” başlığıyla Muhammed Lakdî tarafından yüksek lisans (2013) tezi olarak tahkik edilmiştir.

58 Eser, Enbâr Üniversitesi'nde Habîb İbrâhîm Abdürrezzâk ed-Devserî tarafından “*Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'ş-Şeyh Hâlid el-Ezherî 'ale'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*” başlığıyla doktora tezi (2018) olarak tahkik edilmiştir.

59 Bu zatın hayatı hakkında bilgi için bk. Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Târîhu 'Acâibi'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Cil, cilt 2, 1978, s. 61-62; İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, cilt 1, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, s. 300; Ziriklî, *el-A'lâm*, cilt 2, s. 205; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, cilt 3, Beyrut, Mek-tebetü'l-Müsenâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., s. 259.

60 Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, cilt 2, s. 62; Ziriklî, *el-A'lâm*, cilt 2, s. 205. Kaynaklarda *l'rabü'l-Âcurrûmiyye* olarak anılan eser, Libya Esmeriyye İslam Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. İbrâhîm Muhammed Hukûme tarafından neşredilmiştir. Hasan b. Ali el-Kefrâvî, *Şerhu'l-Kefrâvî 'ale'l-Âcurrûmiyye*, thk. Dr. İbrâhîm Muhammed Hukûme, Ürdün-Amman, Dâru'l-Me'mûn, 2015.

61 Eser, Abdürrahîm b. Abdisselâm Nabulsî tarafından doktora tezi olarak tahkik edilerek 3 cilt halinde neşre hazırlanmıştır. Bk. İbn Âcurrûm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, *Ferâ'idü'l-Me'ânî fî Şerhi Hurzi'l-Emânî ve Vechi't-Tehânî*, thk. Abdürrahîm b. Abdisselâm Nabulsî, Câmîatü Ümmi'l kurâ Külliyyetü'l-Lugati'l-'Arabiyye, I-III, 1997. Müellif ve eseriyle ilgili detaylı bilgiler içeren bölüm için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâ'idü'l-Me'ânî*, giriş, s. 14-203.

yitlerinin manalarını merakla araştırır; maksadını anlamaya, kapalı kalan yerleri ve kelimeleri izah etmeye çalışırdım. Nihayet çok arzuladığım ve sürekli düşündüğüm şeyi Allah Teâlâ bana nasip etti ve bu manzumenin manalarını açıklamak, içerdiği kuralları kolaylaştırmak, i'râbına dair bazı problemlerin izahatını yapmak, illetlerini ortaya koyarak ve farklı kıraat vecihlerine zengin ve anlaşılır cümlelerle değinerek, bütün bunları yaparken de âlimlerin eserlerine atıf yaparak bu manzumenin bölümlerini ve konularını etraflıca ele almak amacıyla bu kitabı kaleme aldım".⁶²

Devamında ise Şâtîbî'nin ismini andıktan sonra ismindeki nisbelere dair açıklamalarda bulunur; kişisel özelliklerini, ilmî şahsiyetini, hocalarını, talebelerini, doğum ve vefatını zikrederek terceme-i halini ele alır; sonrasında ise manzumeyi şerh etmeye başlar.⁶³

İbn Âcurrûm, öncelikle manzumede ki beyitlerin aruz ilmine göre tahlilini yapar, beyitlerin veznini verir, daha sonra beyitte geçen bazı kelimelerin köküne, yapısına ve manasına dair açıklamalarda bulunur, beyitlerin irabına dair ayrıntılı nahvi tahliller yapar. Bunları yaparken de gerek ayet gerek hadis gerekse de şiirle istişhad eder. Bunun yanında beyitlerde geçen önemli şahıslara dair bilgiler verir. İbn Âcurrûm, eserinde en geniş kısmı şüphesiz kıraat ilmine ayırır. Nitekim beyitlerle ilgili sarf, nahiv, aruz vb. dil ilimlerindeki derinliğini gösteren bilgiler sunduktan sonra kıraatle ilgili meselelerin açıklamasına geçer ve burada kıraat alimlerinin görüşleri, kıraat farklılıkları, ihtilaflar ve bunların sebeplerini gayet tafsilatlı bir şekilde ortaya koyar. Daha sonra desteklediği veya tercih ettiği görüşü delillerini zikrederek beyan eder. Bütün bunlardan sonra ise farazi sorular sorarak cevaplandırır. Böylece okuyucunun aklına gelebilecek muhtemel soruların cevabına dair izahat yapar.⁶⁴

İbn Âcurrûm'un, şerhini kaleme alırken başvurduğu isimler arasında Sîbeveyh (ö. 180/796), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (ö. 440/1048-49 [?]), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Alemüddîn es-Sehâvî ö. (643/1245) gibi Arap dili, tefsir ve kıraat ilminin önde gelen simaları bulunmaktadır.⁶⁵ Bu durum İbn Âcurrûm'un, alanında öncü olan bu isimlerin eserlerinden beslendiğini ve kaleme aldığı şerhinin sağlam kaynak-

62 İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, cilt 1, tahkik edilen metin s. 6.

63 İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, cilt 1, tahkik edilen metin s. 7-11.

64 İbn Âcurrûm, *a.g.e.*, giriş, s. 63-65.

65 İbn Âcurrûm, *a.g.e.*, giriş, s. 65.

lara dayandığını, içeriğinin ne denli zengin ve çok yönlü olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

5.3. *Urcûze fî elifâti'l-vasl*

İbn Âcurrûm'un recez vezniyle kaleme aldığı 13 beyitten oluşan bu manzume, isim ve fiillerde hemzenin okunuşuna dair bir eserdir.⁶⁶

5.4. *Ravdu'l-menâfi' (fî kırâeti Nâfi')*⁶⁷

İbn Âcurrûm'un İmam Nâfi' kıraatine dair kaleme aldığı bu eser, hocası İbnü'l-Kassâb'ın (ö. 690/1291 civarı) *Takrîbü'l-menâfi' fî hurûfi Nâfi'*⁶⁸ adlı kitabında izlediği metoda benzer bir yöntemle kaleme aldığı mensur bir eserdir.⁶⁹ Bu kitabın tanınmasını sağlayan isimlerden birisi de kıraat alimi olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik b. Alî el-Kaysî el-Mintûrî'dir (ö. 834/1431)⁷⁰. Zira Mintûrî, İbn Berrî et-Tâzî'nin (ö. 730/1330)⁷¹ *ed-Dürerü'l-levâmî' fî aşli maḳra'i'l-İmâm Nâfi'* adlı manzumesi üzerine kaleme aldığı şerhinde İbn Âcurrûm'un *Ravdu'l-menâfi'* isimli eserine atıfla oradan nakiller yapmıştır. Mesele; hamd kelimesinin manasına dair yaptığı izahta⁷²; İbn Âcurrûm'un eserinde zikrettiği bir hadisi iktibas etmesinde⁷³; hâ (الهاء) harfinin okunuşu⁷⁴, hemzenin okunuşu⁷⁵ ve imale⁷⁶ ile ilgili yaptığı açıklamada *Ravdu'l-menâfi'* eserine atıf yapması, bu kitabın Mintûrî'nin kaynakları arasında olduğunu göstermektedir.⁷⁷

66 Bazı kaynaklarda bilinen tek nüshasının Rabat'ta bulunduğu ifade edilen bu eserin metni için bk. İbn Âcurrûm, *a.g.e.*, giriş, s. 55-56.

67 Eserin herhangi bir yazma nüshası henüz tespit edilememiştir. Eserin tam ismi hakkında bir kesinlik olmamakla birlikte muhtevasının İmam Nâfi' kıraatine dair olduğuna ve eserden yapılan nakillere bakılarak *Ravdu'l-Menâfi' fî Kırâeti Nâfi'* şeklinde isimlendirilmesi mümkündür. Başlık hakkında bilgi için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 60; Hamîtü, *Kırâetü'l-İmâm Nâfi'*, cilt 2, s. 362.

68 Ebû Abdillâh İbnü'l-Kassâb, *Takrîbü'l-Menâfi' fî Hurûfi Nâfi'*, thk. Muhammed b. Abdillâh el-Buhârî, 1. bs., Merâkeş, er-Râbitatü'l-Muhammediyye li'l-Ulemâ-Merkezü'l-İmâm Ebî Amr ed-Dânî, 2013.

69 İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 60.

70 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik b. Alî el-Kaysî el-Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmî' fî Asli Makrei'l-İmâm Nâfi'*, thk. es-Sıddîkî Seyyidî Fevzî, y.y., 2001, neşredenin girişi, s. 34-51.

71 Mintûrî, *a.g.e.*, neşredenin girişi, s. 10-33.

72 Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 4.

73 Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 7.

74 Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 146.

75 Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 339.

76 Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 522.

77 Mintûrî'nin yaptığı diğer nakiller için bk. Mintûrî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 955.

5.5. *el-Bâri' fi kırâeti Nâfi'*⁷⁸

Recez vezniyle yazılmış 122 beyitlik bir manzumedir. ⁷⁹ İbn Âcurrûm, bu manzumede, yedi kıraat imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman kıraatinin meşhur iki râvisi olan Verş ve Kâlûn arasındaki ihtilafları ele almıştır.

5.6. *et-Tabsîr fi nazmi't-Teysîr*⁸⁰

İbn Âcurrûm'a nispeti kesin olmamakla birlikte ona aidiyetine dair bazı karinelerin⁸¹ olduğu ve henüz yazma nüshasına ulaşılamayan bu eser, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053)⁸² *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'* adlı eserinin recez vezniyle yazıldığı bir manzumesidir.

6. Nahiv Ekolü

İbn Âcurrûm'un benimsediği ve mensup olduğu bir nahiv mektebi var mıdır sorusunu cevaplamadan önce onun, eserlerinde kullandığı kavramların, kabul ettiği görüşlerin ve itirazlarının misallerle ele alınması, yukarıda sorulan sorunun cevabına bir zemin hazırlaması bakımından önemlidir.

Bu münasebetle aşağıda İbn Âcurrûm'un Basra ve Kûfe dil ekollerine karşı tutumuna ilişkin örnekler serdedilecektir. Önce kurulmuş olmasına rağmen Basra ekolü yerine ilk olarak Kûfe ekolüyle ilgili iki örnek zikredilecektir. Bunun sebebi ise hem Suyûtî'nin (ö. 911/1505) kendisini bu mezhebe mensup kabul etmesi hem de İbn Âcurrûm'un *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'sindeki ifadelerinden dolayı hakkında bu şekilde bir yaygın kanaat olmasıdır.

İbn Âcurrûm'un, *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'sinde cer-mecrûr yerine hafd-mahfûd kavramını kullanması, emir fiilin meczûm olduğunu söylemesi ve "keyfemâ" soru edatını da cevâzım arasında zikretmesi gibi Kûfe dil ekolüne özgü bu terminolojiyi kullanması sebebiyle kendisinin bu ekole mensup olduğu öne sürülmüştür.⁸³

78 Abdülhâdî Hamîtû tarafından neşredilen bu manzume hakkında detaylı bilgi için bk. Hamîtû, *Kırâetü'l-İmâm Nâfi'*, cilt 2, s. 365-374; İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 44-46.

79 Muhtevasinın, konulara göre başlıklar altında verildiği bu manzume metni için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 46-53. İbn Âcurrûm bu manzumede, bir giriş yaptıktan ve telif etme gayesini ifade ettikten sonra İmam Nâfi'in kıraat isnâdını zikretmiştir.

80 Bu manzûme hakkında bilgi için bk. İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 53-55.

81 İbn Âcurrûm, *a.g.e.*, giriş, s. 54-55.

82 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed, 1. bs. Amman, Dâru Ammâr, 2000, neşreden giriş, s. 12-13.

83 Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, cilt 1, s. 238.

Buna karşın İbn Âcurrûm'un, Kûfe dil ekolünün önde gelen isimlerinden Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/805) bir konuda muhalefet ettiği de *Ferâidü'l-me'ânî* adlı eserinde geçmektedir. Şöyle ki; Kisâî'ye göre aile anlamındaki “آل” kelimesi “آ-و-ل” harflerinden meydana gelmiştir. Buradaki “و” harfi harekeli olup öncesindeki harf de fethalı olduğundan bu “و” harfi “ل” harfine kalb edilmiştir. İbn Âcurrûm, Kisâî'nin bu görüşüne, Sîbeveyh'in (ö. 180/796), bu kelimenin ism-i tasgîrinde “هـ” harfinin ortaya çıktığını, dolayısıyla bu kelimenin aslının “أهل” şeklinde olması gerektiğini ifade ederek itiraz etmiştir.⁸⁴

Basra veya Kûfe dil mektebine benimsenen ve İbn Âcurrûm'un eserlerinde tercih ettiği⁸⁵ bazı nahiv kavramları ve nahvî görüşlere gelecek olursak, bunlar şu şekildedir;

1. **Atıf/Nesak:** Basralılara ait olan “atıf” terimi, Kûfelilerce “nesak” tabiriyle ifade edilmiştir.⁸⁶ İbn Âcurrûm, eserinde “atıf” kavramını kullanmıştır.⁸⁷
2. **Sıfat/Na't:** Basra mektebindeki “sıfat” teriminin Kûfe mektebindeki karşılığı “na't” şeklindedir.⁸⁸ İbn Âcurrûm, bu iki kavram arasından “na't” kavramını tercih etmiştir.⁸⁹
3. **Cer/Hafd:** Basra dil ekolünde “cer/mecrûr” olarak kullanılan bu terim, Kûfe dil mektebinde “hafd/mahfud” olarak karşılık bulmuştur.⁹⁰ *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'de “hafd/mahfud” teriminin kullanıldığı görülmektedir.⁹¹
4. **Emir Fiili:** Basra mektebine sükûn üzere mebni olduğu kabul edilen emir fiili, Kûfelilere göre mu'reb ve meczumdur.⁹² İbn Âcurrûm, bu hususta Kûfe mektebinin görüşünü benimsemiştir.⁹³

84 İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, cilt 2, s. 415-416.

85 İbn Âcurrûm'un, hem Basra hem Kûfe dil ekolüne has kullandığı istilâhlar için bk. Kennûn, *Zikrayât*, cilt 1, s. 431-433.

86 Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I-III, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, cilt 3, Mısır, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y., s. 185.

87 İbn Âcurrûm, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, s. 11.

88 Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, t.y., s. 202.

89 İbn Âcurrûm, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, s. 11.

90 İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, I-III, 1. bs., cilt 2, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 123.

91 İbn Âcurrûm, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, s. 6.

92 Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilü'l-hilâf*, cilt 2, s. 427.

93 İbn Âcurrûm, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, s. 10.

5. **Bedel/Terceme:** Basralıların “bedel” olarak ifade ettikleri terim, Kûfelilerce terceme/tekrîr olarak isimlendirilmiştir.⁹⁴ İbn Âcurrûm, merfû isimleri saydıktan sonra bunlara tâbi olan unsurlar arasında Basra mektebine ait olan “bedel” kavramını kullanmıştır.⁹⁵
6. **Hal/Kat’:** Basra dil ekolünün öncülerinden Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ında geçen⁹⁶ “hal” kavramı bu ekolün kullandığı bir terim iken Kûfe dil mektebinin önemli temsilcilerinden olan Ferrâ’nın *Me’âni’l-Kur’ân*’ında da bu terimin karşılığı “kat’ (قطع)” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷ İbn Âcurrûm, eserlerinde Basra mektebine ait olan “hal” terimini benimsemiştir.⁹⁸
7. **Nâib-i Fâil:** Basra dil mektebine ait “nâibü’l-fâil” kavramının Kûfelilerdeki karşılığı (المفعول الذي لم يسمَّ فاعله) “faili belli olmayan mef’ûl” şeklindedir.⁹⁹ İbn Âcurrûm bu iki kullanım arasından Kûfe dil mektebininkini tercih etmiştir.¹⁰⁰

İbn Âcurrûm’un eserlerinde kullandığı kavramlar ile kabul veya reddettiği görüşler onun, benimsediği nahiv mezhebi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buradan hareketle İbn Âcurrûm’un Endülüs dil ekolüne mensup olup olmadığı iddiasını irdelemek istiyoruz.

Ekrem Demir, “*İbn-i Âcurrûm ve Mukaddimesi*” isimli yüksek lisans tezinde bu iddiayı dile getirmiş¹⁰¹ ve buna delil olarak, İbn Âcurrûm’un Endülüslü dil âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî’den (ö. 745/1344) nahiv dersi almasını ve Sadreddin Gümüş’ün “*es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*” başlıklı doktora tezinde İbn Âcurrûm’u Endülüs dil ekolüne mensup saymasını göstermiştir. Bu iki delil de onun, Endülüs dil ekolüne mensup kabul edilmesi için yetersiz ve zayıftır.

94 Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etü’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nühât*, thk. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail, 1. bs. Mektebetü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 2005, s. 124.

95 İbn Âcurrûm, *Metnü’l-Âcurrûmiyye*, s. 11.

96 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I-IV, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 3. bs. cilt 2, Kahire, Mektebetü’l-Hancî, 1988, s. 60-61.

97 Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I-III, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî ve dğr., 1. bs., cilt 1, Mısır, Dâru’l-Mısriyye, t.y., s. 12.

98 İbn Âcurrûm *Metnü’l-Âcurrûmiyye*, s. 19; İbn Âcurrûm, *Ferâidü’l-me’âni*, cilt 1, tahkik edilen metin s. 14.

99 Dayf, *el-Medârisü’n-Nahviyye*, s. 333.

100 İbn Âcurrûm, *Metnü’l-Âcurrûmiyye*, s. 11.

101 Demir, “*İbn-i Âcurrûm ve Mukaddimesi*”, s. 20.

İbn Âcurrûm'un kendisinden nahiv icazeti aldığı Ebû Hayyân el-Endelüsî hakkında, nahivde bile Zâhirî mezhebini benimsediğine dair bir görüş bulunmaktadır.¹⁰² Bu görüşün doğruluğu kesin olmasa da en iyi ihtimalle bu durum, Ebû Hayyân'ın nahvî görüşlerinin Zâhirî mezhebinin izlerini taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, Zâhirî mezhebinin Endülüs dil mektebi üzerindeki etkisi, bu dil mektebinin kıyas ve illete karşı çıkmasında kendini göstermektedir.¹⁰³ Endülüs dil ekolüne mensup olduğu öne sürülen İbn Âcurrûm'un, bunun tam aksine, Basra dil mektebinin esaslarından olan kıyasa, kıraate dair *Ferâidü'l-me'ânî* adlı eserinde başvurduğu açıkça görülmektedir.¹⁰⁴

Sonuç olarak; yukarıda verdiğimiz ve sadece zikredilenlerle sınırlı olmayan örneklerden de anlaşılacağı üzere İbn Âcurrûm, eserlerinde, bazen Basra dil mektebinin, bazen de Kûfe dil mektebinin benimsediği bir terime veya görüşe yer vermekten geri durmamıştır. Hatta yukarıda da ifade edildiği üzere Kûfe mektebinin önde gelen isimlerinden Kisâî'ye (ö. 189/805) itiraz ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bundan ötürü, İbn Âcurrûm'un, Basra ve Kûfe dil ekollerinden birini benimsediğini ve ekolün gerek kavramlarını gerek görüşlerini bütünüyle kabul edip kullandığını söylemek isabetli değildir. Aksine, onun bu iki dil mektebinden Kûfe dil mektebine ait kavramları kullanmış olsa da ağırlıklı olarak Basra dil ekolünün kavramlarını tercih ettiğini, bu ekolün iki kaynağı olan semâ' ve kıyası kabul ettiğini¹⁰⁵ dolayısıyla İbn Âcurrûm'un büyük ölçüde Basra dil ekolünü benimsediği söylenebilir.

7. Vefatı

Hicri 723 yılında, Safer ayının 20. günü (28 Şubat 1323) 51 yaşında doğum yeri olan Fas'ta hayata gözlerini yuman *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* müellifi, günümüzde Bâbü'lhamrâ olarak bilinen Bâbülcizyân yakınındaki Endülüslüler mahallesinde toprağa verilmiştir.¹⁰⁶

102 Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Dân, 2. bs., cilt 1, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1972, s. 216.

103 Abdülkâdir Rahîm Heytî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelüsü'n-Nahvî Hülâle'l-Karnî's-Sâbi'i'l-Hicrî*, 2. bs. Bingazi, Câmîatü Karyûnus, 1993, s. 187-189.

104 İbn Âcurrûm, *Ferâidü'l-Me'ânî*, giriş, s. 92-94.

105 İbn Âcurrûm, *a.g.e.*, giriş, s. 95-99.

106 Venşerîsî, *Vefeyât*, s. 22; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, cilt 1, s. 221-222; Kettânî, *Selve-tü'l-Enfâs*, cilt 2, s. 126-128.

Değerlendirme ve Sonuç

Daha çok *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'siyle şöhret bulan İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323), yaşadığı dönemde nahiv ve kıraat ilminin önde gelen isimlerinden olduğu, fıkıh ve matematik gibi alanlarda da bilgisi bulunduğu bilinmektedir. *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* isimli özlü nahiv metninin çokça okunması, okutulması ve üzerine çok sayıda farklı türlerden çalışma yapılması bir taraftan bu eserin daha fazla tanınması ve onun nahiv alimi kimliğinin ziyadesizle ön plana çıkmasına sebep olurken diğer taraftan onun kıraat alimi kimliğini ve bu alandaki eserlerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle Türkiye'de, İbn Âcurrûm ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan tez ve makale çalışmaları, İbn Âcurrûm'un hayatı ve eserleri hakkında büyük ölçüde Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Hulusi Kılıç tarafından yazılan "İbn Âcurrûm" maddesinde yer alan bilgiler esas alınmış ve ilave bilgilere yer verilmemiştir. Bunun en büyük göstergelerinden biri de İbn Âcurrûm'un, kendisinden öğrenim gördüğü hocalarından sadece Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) isminin zikredilmesi ve eserleri hakkında verilen bilgilerin, önceki kaynakların eksikliğini gidermemiş olmasıdır.

Ülkemizde İbn Âcurrûm hakkında yapılmış çalışmalar arasında Ekrem Demir'in "*İbn Âcurrûm ve Mukaddimesi*" başlıklı yüksek lisans çalışmasının ilk olması hasebiyle ayrı bir yerinin olduğunu belirtmeliyiz. Zira Demir, anılan çalışmasında İbn Âcurrûm hakkında referans niteliğinde bilgiler vermektedir. Ancak onun çalışmasında da gerek İbn Âcurrûm'un hocaları gerek eserleri hususunda verilen bilgiler yetersizdir. Lütfi Özbey'in hazırladığı *Hâlid el-Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* isimli yüksek lisans tezinin dolaylı olarak İbn Âcurrûm'dan bahsetmesi sebebiyle kendisi hakkındaki bilgiler sınırlıdır. İbn Âcurrûm'un hayatına kısaca yer veren bir diğer çalışma ise Abdullah Erdem'in *Âcurrûmiyye Şerhlerinden Tuhfetu's-Seniyye ile es-Seyyid'in Şerhinin Karşılaştırması*¹⁰⁷ başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Dr. Sedef Güler'in kaleme aldığı *İbn Âcurrûm ve el-Âcurrûmiyye Literatürü* adlı eseri, İbn Âcurrûm ve *Âcurrûmiyye* metni etrafında oluşan literatür hakkında gayet zengin bilgiler içermektedir. Günümüze kadar yapılan ve İbn Âcurrûm'un hayatını doğrudan veya dolaylı olarak ele alan çalışmalar arasında, Güler'in çalışmasının, önceki eksikleri telafi eder nitelikte olduğunu ve geçmiş çalışmalarda yer alan bazı soru işaretlerine dair aydınlatıcı bilgiler

107 Abdullah Erdem, "Âcurrûmiyye Şerhlerinden Tuhfetu's-Seniyye ile es-Seyyid'in Şerhinin Karşılaştırması", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2018.

verdiğini ifade etmeliyiz. Ayrıca şunu da itiraf etmeliyiz ki tarafımızca yapılan VIII-XI. (XIV-XVII.) *Yüzyıllarda Âcurrûmiyye Literatürü* başlıklı yüksek lisans çalışmamızda da konumuzla dolaylı olarak ilgisi bulunduğundan İbn Âcurrûm ve mukaddimesi hakkında bilgi verilmiştir. Ancak kendisi hakkında verdiğimiz bilgiler, yapılan çalışmalara ilave bir yenilik getirecek türden değildi. Bu makalemizi önceki çalışmalardan farklı kılan ve alana katkı sunacağına düşündüğümüz en önemli hususlar arasında, geçmiş çalışmalarda bulunmayan ya da eksik bırakılan İbn Âcurrûm'un öğrenim gördüğü hocaları ile talebeleri konusu gelmektedir. Özellikle hocaları ve talebelerini hem kendi eserlerine hem de hayatını ele alan kaynaklara atıf yaparak etraflıca bir araştırma sonucunda tespit etmiş bulunmaktayız. Araştırmamızı öne çıkaran bir diğer önemli nokta ise İbn Âcurrûm'un kaleme aldığı eserlerin detaylı olarak ele alınmasıdır. Daha çok nahiv âlimi kimliğiyle dikkat çeken İbn Âcurrûm'un kıraate dair eserleri saptanarak bunların kısa tanıtımı yapılmıştır. Makalemizin geçmiş çalışmalara ilave olarak ele aldığı en önemli husus ise İbn Âcurrûm'un mensup olduğu nahiv ekolü meselesidir. Nahiv ekolü başlığı altında incelediğimiz bu konu, İbn Âcurrûm'un kullandığı kavram ve benimsediği görüşler gerek *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'sinden gerek kıraate dair eserlerinden referans gösterilerek örneklerle ortaya konmuştur. Özellikle araştırmamızdaki "hocaları", "talebeleri", "eserleri" ve "nahiv ekolü" başlıklarıyla geçmiş çalışmalardaki eksikliği yaptığımız bu mütevazı çalışmamızla bir nebze de olsa gidermeyi ümit ediyoruz.

Son söz olarak; İbn Âcurrûm'un eserleri arasında Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye* olarak bilinen Kur'an kıraatiyle ilgili manzumesi üzerine yazılan bir şerh olan *Ferâ'idü'l-me'ânî fi şerhi Hirzi'l-emânî ve vechi't-tehânî*'si gerek kıraat ilmi gerek nahiv ilmi açısından incelenmeye ve üzerinde tez ve makale gibi çalışmalar yapmaya değer bir eser olduğunu belirtmeliyiz. Bunun yanında İbn Âcurrûm'un kendisiyle özdeşleşen eseri *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* de üzerine yapılan şerh, haşiye, manzume, muhtasar, i'râb ve tercüme gibi çeşitli türlerden yapılan çalışmalar araştırmacıların ilgisini bekleyen çok geniş bir literatüre sahiptir. Zira bu metin üzerine yapılan şerh, haşiye vb. eserlerin çoğu yazma halinde bulunmaktadır. Netice itibarıyla ilgili yazmaların tahkikli neşirlerinin yapılması hem Arap dili nahiv literatürüne katkı sağlayacak hem de bu eserleri kaleme alan alimlerin hayatının ortaya konmasıyla kendileri hakkındaki doğru bilgiler gün yüzüne çıkması olacaktır.

Kaynakça

Algül, Hüseyin, “Himyerîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 18, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

Bağdâdî, İsmail b. Muhammed, *Hediyetü'l-‘Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.

Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Târîhu ‘Acâibi'l-Asâr fi't-Terâcim ve'l-Ah-bâr*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Cil, 1978.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed, 1. bs. Amman, Dâru Ammâr, 2000.

Dayf, Şevkî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Kahire, Dâru'l-Ma‘ârif, t.y.

Demir, Ekrem, “İbn-i Âcurrûm ve Mukaddimesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tezkiretü'n-Nühât*, thk. Afif Abdurrahmân, 1.bs. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Enbârî, Kemâlüddîn, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Bas-riyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I-II, 1. bs. Beyrut, el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 2003.

Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur‘ân*, I-III, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî ve dğr., 1. bs. Mısır, Dâru'l-Mısriyye, t.y.

Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, 1. bs. Beyrut, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1983.

Hamîtu, Abdülhâdî, *Kırâetü'l-İmâm Nâfi‘ ‘inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Saîd Vers*, I-V, Rabat, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 2003.

Heytî, Abdülkâdir Rahîm, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelüsi'n-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi‘i'l-Hicrî*, 2. bs. Bingazi, Câmîatü Karyûnus, 1993.

Humusî, Esmâ, *Fihrisü Mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye ('Ulûmü'l-lüğati'l-‘Arabiyye): el-Mahtûtâtü'n-Nahviyye*, Dımaşk, Matbûatü Mecma‘i'l-Luğati'l-‘Arabiyye, 1973.

İbn Âcurrûm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, “Ferâidü'l-Me‘ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî ve Vechi't-Tehânî”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), thk. Abdurrahîm b. Abdisselâm Nabulsî, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'l-Luğati'l-‘Arabiyye, I-III, 1997.

_____, *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, Riyad, Dâru's-Sumay‘î, 1998.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd Dân, 2. bs., Haydarâbâd, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1972.

İbn Kunfüz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. el-Hatîb el-Kosantînî, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhiz, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1983.

İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. Abdülmün'im Ahmed Heridî, 1. bs. Mekke, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1982.

İbnü'l-Ahmer, Ebü'l-Velîd İsmâ'il b. Yûsuf, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi'l-Karnî's-Sâmin*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1976.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I-II, thk. Gotthelf Bergstraesser, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, 1. bs. Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/1973.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Muhammed el-Arnâût, 1. bs., Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Kâdî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî, *Zeylü Vefeyâti'l-A'yân el-Müsemâ Dürretü'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, 1. bs. Tunus, el-Mektebetü'l-Atîka, Kahire, Dâru't-Türâs, 1971.

_____, *Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri men Halle mine'l-A'lâm Medînete Fâs*, Rabat, Dâru'l-Mansûr, 1973.

İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, I-III, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.

Kaya, Eyyüp Said, "Nâdirü'r-rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübî'l-'Arabîyye*, Beyrut, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y.

Kennûn, Abdullâh, *en-Nübûğu'l-Mağribî fi'l-Edebi'l-'Arabî*, 3. bs. Beyrut, Dâru'l-Kitâbî'l-Lübânî, 1975.

_____, *Zikrayâtü Meşâhîri Ricâli'l-Mağrib fi'l-İlm ve'l-Edeb ve's-Siyâse*, thk. Muhammed b. 'Azzûz, 1. bs. Fas-Dârülbeyzâ, Merkezü't-türâsi's-sekâfiyyi'l-Mağribî, Lübnan-Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2010.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *Selvetü'l-Enfâs ve Muhâdesetü'l-Ekyâs bi-men Ukbire mine'l-'Ulemâ ve's-Sulehâ bi-Fâs*, thk. Abdullâh el-Kâmil el-Kettânî ve dğr., Fas, Dâru's-Sekâfe, 2004.

Kılıç, Hulusi, "İbn Âcurrûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 19, İstanbul, TDV Yayınları, 1999.

Lekânî, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasan, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, I-III, thk. Suûd b. Abdilazîz b. Abdirrahmân el-Huneyn, 1. bs. Riyad, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2017.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Sâlim, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmecîd Hayâlî, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Mintûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik b. Alî el-Kaysî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makrei'l-İmâm Nâfi'*, thk. es-Siddîkî Seyyidî Fevzî, y.y., 2001.

Nübâhî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh el-Cüzâmî, *Târîhu Kudâti'l-Endelüs*, thk. Meryem Kâsım Tavîl, 1. bs. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Özdemir, Mehmet, "Sanhâce (Benî Sanhâce)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Râ'î, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Endelüsî, *İntisârü'l-Fakîri's-Sâlik li-Tercîhi Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân, 1.bs., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981.

Rodriguez, Miguel Angel Manzano, "İbnü'l-Ahmer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 20, İstanbul, TDV Yayınları, 1999.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk. Ahmed el-Arnâvud-Türkî Mustafa, Beyrut, Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2000.

Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayât, t.y.

Selâvî, Ebûl-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Hâlid b. Hammad, *el-İstiksâ li-Ah-bâri'd-Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, thk. Cafer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî, Dârülbeyzâ, Dâru'l-Kitâb, t.y.

Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, 1. bs., Haydarâbâd, Dâiretü'l-Ma‘ârifî'l-Osmâniyye, 1962.

Serrâc, Ebu Zekerîyyâ Yahya b. Ahmed el-Fâsî, *Fehresetü'l-İmam el-Hâfız Ebi Zekerîyyâ Yahya b. Ahmed es-Serrâc el-Fâsî*, thk. Naime Benîs, Beyrut, Dârü'l-Hadîsi'l-Kettâniyye, 2013.

Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I-IV, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 3. bs., Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1988.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Vü‘ât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Lübnan-Saydâ, el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.

_____, *Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘*, I-III, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, Mısır, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.

Tâhâ, Vecdî Şefik, “İbn Âcurrûm es-Sanhâcî ve Mevkıfuhû mine'l-İtticâhâti'n-Nahviyye”, *Câmiatü'l-Ezher Mecelletü Külliyyeti'l-lügati'l-Arabiyye bi-İtây el-Bârûd*, cilt 30, sayı 1, 2017.

Tantâvî, Muhammed, *Neş‘etü'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nühât*, thk. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail, 1. bs. Mektebetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 2005.

Tinbüktî, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. el-Fakîh el-Hâc Ahmed b. Ömer b. Muhammed et-Tekrûrî, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrîzi'd-Dîbâc*, 2. bs., Libya-Trablus, Dâru'l-Kâtib, 2000.

Ukberî, *el-Lübâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İ‘râb*, 1. bs., Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 1995.

Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed et-Tilimsânî el-Mâlikî, *Kitâbü Vefeyâti'l-Venşerîsî*, thk. Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî, 1. bs., Kahire, Şeriketü Nevâbiği'l-Fikr, 2009.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Berberîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Zağlûl, Sa‘d, *Kitâbü'l-İstîbsâr fî ‘Acâibi'l-Emsâr: Vasfu Mekke ve'l-Medîne ve Mısır ve Bilâdi'l-Mağrib*, Fas-Dârülbeyzâ, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985.

Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımeşkî, *el-A‘lâm*, 15. bs. Beyrut, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.